

Da provstens gård blev brændt ned, og hvad deraf fulgte

Af ESBEN GRAUGAARD, Holstebro

Indtil systemskiftet i 1901 tilkom magten i Danmark automatisk de jordejende klasser, men da disse aldrig udgjorde nogen homogen gruppe, præges Danmarkshistorien af idelige tvistigheder. Dette var også tilfældet i senmiddelalderen, hvor den sag med tilknytning til Thy, jeg her vil behandle, havde sin rod.

Kilderne til fortidens stridigheder er jo sædvanligvis tingbøgerne. Imidlertid begrænser denne kilde sig selv tidsmæssigt bagud, idet det først med den Dronningborske reces af 1551 blev påbudt tingskriverne at indføre domme, skøder og tingsvidner i en speciel protokol kaldet tingbogen. I løbet af 1700-årene ændredes betegnelsen for disse protokoller til justitsprotokoller. De ældgamle betegnelser duede ikke til den nye embedsadel, der kulturelt var mere fransk-tysk end dansk.

Men en anden retshistorisk kilde kan bringe lokalhistorikeren længere tilbage end tingbøgerne. Det drejer sig om det kongelige rettertings domme. En sådan dom er denne artikel bygget på.¹⁾

Rettertinget havde sin rod tilbage i middelalderen, hvor den centrale kongemagt styrkedes og dermed også fik større indflydelse på retsvæsenet. Rettertinget var landets øverste dømmende myndighed og lededes oprindeligt altid af kongen personligt. Bisiddere var rigskansleren og fremtrædende adelsmænd. Men tidligt i middelalderen var såvel bønder som borgere værdige til at være medlemmer af dette ting. Med centralmagtens endelige befæstelse i Danmark øgedes også kongens afhængighed af administratorerne, d.v.s. adelen og især højadelen. Disse udelukkede efterhånden bønderne og byfolkene, og denne afdemokratisering af rettertinget var fuldført omkring reformationstiden, 1536. Dette ses tydeligt af håndfæstningen fra 1536 paragraf 12.²⁾ Oprindeligt holdtes rettertinget på kongens rejser rundt i riget, men fra 1600-årerne lå det fast i København. Ved enevældens indførelse i 1660 afløstes rettertinget af højesteretten.³⁾

¹ Dommene fra Christian den Tredjes tid er publiceret i "Det Kongelige Rettertings Domme og Rigens Forfølgninger fra Christian 3.'s Tid": Hvor andet ikke er nævnt bygger teksten på dommen af 4. juni 1541, som er trykt s. 204-208 i værkets bind 2.

² Her står: "Icke schulle vij, wore fogder eller embitzmendt lade griibe, basthe, byndæ eller i fengsell sttæ nogenn riddermands mandt, for wdenn hand tilfornn er forwunden effther logenn, wden the tager vdj the ferske gerninger, som the mwæ griibes och settes fore effther logenn, dog schall huer weere plictuig att stande till retthe for oss och Dan. riigis raadt, for hues nogenn haffuer thenom till at tale mett rettæ".

³ "Dansk Retshistorie" s. 517-524.

Den aktuelle sag med tilknytning til Thy og især Thyholm startede tilbage i 1403. I et brev dateret "Før 9. November 1403" overdrog pave Bonifacius den Niende det til dekanen i Køln, Hermanus Dwerg, der også var auditør ved den pavelige domstol, at dømme i en proces mellem Erik Dozenrode og Niels Michelsen om provstiet på Thyholm i Børglum stift. Den sidste provst, Jens Roerson, var død omkring 1402-1403, og paven havde udnævnt Dozenrode til hans efterfølger. Provst Jens Pedersen i Vidå havde da også søgt at indsætte ham i embedet og bandlyst førnævnte Niels Michelsen, der havde indtrængt sig i embedet. Trods denne bandlysning havde bisp Peder Friis af Børglum imidlertid antaget Niels Michelsen som sin "familiaris, continuus commensalis", altså sin fortsatte gode ven og fælle. Tilmed havde bispen truet Erik Dozenrode med fængsel, hvis han forsøgte at få pavebrevet ført ud i livet.⁴⁾ Enten må Dozenrode have opgivet sagen eller tabt den, for senere træffes han som kannik i Slesvig, og i et pavebrev af 31.3.1424 opnår han den indflydelsesrige stilling som bispens koadjutor, d.v.s. medhjælper og stedfortræder.⁵⁾ Niels Michelsen bliver siddende som provst på Thyholm, og så sent som i 1426 er han stadig i embedet. Den strid, vi her har været vidner til om et provsti i Thy, var en del af den danske kongemagts og kirkes forsøg på at opnå national selvstændighed i forhold til den multinationale pavemagt.

Ovennævnte provst Niels Michelsen var den oprindelige hovedperson i den sag, det kongelige retterting afsiger dom i den 4. juni 1541 på herredagen i Odense. Det år, han fejdede med Erik Dozenrode om provstiet på Thyholm, var der hændt det, at hans gård og tjenere på Thyholm var blevet overfaldet. Nævnte gård må være Hvidbjerggård, som i hvert fald senere var provstens hovedgård på Thyholm. Faktisk havde overfaldsmændene brændt gården ned til grunden. Nu var overfaldsmændene imidlertid ikke en tilfældig røverbande, men derimod var de ledet af rigsråd Henrik Knudsen Gyldenstjerne til Store Restrup. Han, der i årene 1419-21 var lensmand på Ørum, stammede selv fra denne del af landet, idet han var fra Ågård i Han Herred. Dommen siger intet om Henrik Gyldenstjernes motiver, for sagen drejer sig om en tvistighed mellem oldebarnet Gabriel Gyldenstjerne og provsten Morten Krabbe, en tvistighed der godt nok er en direkte udløber af overfaldet for 138 år

⁴ "Brevet Regni i Danici Mediævalis" bind 3 s. 33-39.

⁵ "Acta Pontificium Danica" bind 2 s. 203, s. 352.

siden. Der kan have eksisteret et personligt modsætningsforhold mellem Henrik Knudsen Gyldenstjerne og Niels Michelsen eller dennes foresatte: Børglumbispen. Men mere sandsynligt er, at han som kongemagtens repræsentant har søgt at blande sig i den stærke kirkes indre forhold. På det tidspunkt var Margrethe den Første ”Danmarks Riges Husbond”, og det var hende, der grundfæstede kongemagten i Danmark som den højeste samfundsmagt. Mange adelsborge blev brudt ned, og den foreliggende sag var måske et led i kirkens underkastelse, selvfølgelig uofficielt.

Under alle omstændigheder blev det dyrt for Henrik Knudsen Gyldenstjerne at overfalde en kirkens mand og ødelægge dennes jordiske gods, for han blev idømt en bøde på 1000 mark lybsk.⁶⁾ I stedet for at betale denne store sum, pantsatte han 5 læster korn til provstiet.⁷⁾ En læst korn svarede til værdien af 200 mark lybsk, en tønne havre til ca. 4 mark lybsk og en tønne rug eller byg til ca. 8 mark lybsk. Sagens betydning ses heraf, at aftalen mellem de stridende parter er underskrevet af den indflydelsesrige Predbjørn Podebusk og Ribebispen Crestiern.

At forholdet mellem provsten og Henrik Knudsen Gyldenstjerne er forbundet af fredelig karakter ses af det brev, provsten udsender i 1426:

”lydendes att handt hagde wiiset oc loffuit her Henrik Knutsen aff Restrup oc alle hans thienere et stadigt wenskab oc en fuldkommelig sone fore alle deelle och trette, som thennum emellum weriidt haffuer.”.

På dette tidspunkt havde voldsmanden da også netop betalt 100 mark lybsk af på sin gæld. Efter Henrik Knudsen Gyldenstjernes død i 1456 har arvingerne på Refs herredsting, formentlig i Gammelbygård i Grurup sogn, af og til betalt afdrag i form af guld, sølv og gangbar mønt. Den sidste rest af gælden betalte oldebarnet Gabriel Gyldenstjerne til Store Restrup gennem sin mand, Christiern Nielsen i Dover, Ydby sogn. De betaltes ikke på herredstinget, men derimod i Hurup Kirke som ”-er fjerdingkircke-”⁸⁾ Præsten i Hurup, Per Nielsen, bevidnede dette i et brev, som var beseglet af andre dannemænd. Nævnte Gabriel Gyldenstjerne var som oldefaderen også lensmand på Ørum, i årene 1539-45.

Nu, da gælden var betalt, godt 100 år efter overfaldet, forlangte skyldneren selvfølgelig sit

⁶⁾ Den gamle danske mark deltes i 8 øre á 10 eller 12 penninge. Denne beregningsmåde fortrængtes i 1300-årene af den nordtyske mark, ofte kaldet lybsk eller kønnsk mark, á 16 skilling á 12 penninge.

⁷⁾ Læsten som måleenhed for korn var forskellig fra landsdel til landsdel. Den jyske læst var lig med 24 tønder rug eller byg, eller lig med 48 tønder havre.

⁸⁾ I gamle dage var et herred almindeligvis inddelt i fjerdedele, såkaldte fjerdinge. Denne inddeling var også grundlaget for provstiernes inddeling, idet et herred oftest udgjorde et provsti.

pantebrev tilbage. Men det havde provsten nu ikke til sinds at udlevere uden videre. Det kunne også skyldes en form for ligegyldighed fra provstens side, idet han slet ikke var bosiddende i Danmark, men i Norge. Her var han en indflydelsesrig mand, der besad jobbet som rigskansler, så hvad har han kæret sig om det lille provsti nede i Thy?! Det havde han overladt svogeren Ejler Lykke at administrere, men han opholdt sig også i Norge, da sagen om pantebrevet blev taget op på Refs herredsting. Ikke fordi han ikke hævdede indtægterne fra provstens gårde på Thyholm, men han ville så nødtigt blandes ind i sagen. Nu var Gabriel Gyldenstjerne ikke nogen udpræget tålmodig mand⁹⁾, og han bragte da også straks sagen for Viborg Landsting. Her stadfæstede landsdommer Mogens Munk herredstingsdommen. Da provsten så tidig ikke reagerede, gik sagen videre til rettertinget, og netop fordi sagen kom så langt, har vi dens akter i dag.

Det må være sket omkring årsskiftet 1540-41 for under ”Rigens Forfølgninger” står i begyndelsen af januar:

”Gabriell Gyldenstiern hagde breiff aff Reusherretztting, som Mattis Nielssen fogitt mett flere hagde wdgiiffuitt, lydendes att hans fulltmyndig hagde ther weriith 3 samfeltz ting og eskiit aff Eyler Lycke then pantebreff, som lyder paa the 5 lester korn, som handtt tilforn haffuet kynth løssenn paa oc haffuer opbaaditt guldt, sølluff oc pendinge oc will fulltgjøre samme pantebreff ephther gienbreffues lydelse.”.

Rettertinget tog ovenstående til efterretning, og gav Gabriel Gyldenstjerne 3 lavdagsbreve.¹⁰⁾ Det drejede sig om et 15 dages brev udstedt den 10. januar, et 10 dages brev udstedt den 25. januar og et 5 dages brev udstedt den 2. februar 1541. Det vil sige, at provsten skulle udlevere det famøse pantebrev senest den 7. februar. Så let gik det imidlertid ikke, for den 21. februar lod Ejler Lykke ”-tage gienbreffy thenne sag”.¹¹⁾ Lykke har altså været hos rigskansleren for at få sagen udsat. Det fører imidlertid blot til, at Gabriel Gyldenstjerne

⁹⁾ Det ses af hans hårdhændede behandling af de nørrejske bønder efter Grevens Fejse. (”Danske Slotte og Herregårde” bind 11 s. 300-301, Hassings Forlag, Kbh. 1966).

¹⁰⁾ I tiden før Danske Lov (1683) foregik udlæg på den måde, at domhaveren henvendte sig til rigskansleren og hos ham erhvervede 3 breve, der påbød den domfældte at rette for sig med henholdsvis 15, 10 og 5 dages frist, samt det såkaldte ”straksbrev”, det gentog påbudet, men uden at fastsætte nogen frist. Disse breve betegnedes som lavdagsbreve, og hvis domfældte undlod at efterkomme dem, efterfulgtes de af et ”ride-” eller ”indførelsesbrev”, der gav adgang til den domfældtes gods, og der udtage hvad der var fornødent til dækning af kravet.

¹¹⁾ Et genbrev kunne, af den mod hvem lavdagsbrevene var erhvervet, fås af rigskansleren. Et sådant genbrev kunne standse forfølgningen indtil videre.

udtager stævning i sagen. Det sker den 29. marts 1541. Derefter gik sagen til doms.¹²⁾

Atter er det svært at gennemskue hovedpersonernes motiver til i den grad at gøre livet surt for hinanden. Personligt mishag kan ikke udelukkes, men mere sandsynligt findes rødderne i Gyldenstjernemes rolle som forvaltere af omfattende krongods i Thy. I denne rolle måtte de ofte støde sammen med kirkens repræsentanter, idet såvel Thyholm provstiet som Vestervig Kloster ejede store tilliggender spredt over hele Thy. På den vis er denne over hundred år lange sag en afspejling af en i overklassen intern kamp om i kraft af jordbesiddelser at have den reelle magt i Thy. Med kirkegodsets ekspropriation efter reformationen vandt kronen denne kamp endegyldigt.

Den endelige dom faldt ved det kongelige rettertings møde den 4. juni 1541 i Odense:

”Tha epther tiltall, giensuar, bref, beuising oc sagens leigliighet sagde wii ther so på fore rette, at forne oss elskelige Gabriel Gyldenstiern oc gammyll her Henrick Knutsens arffuinge bør samme 5 lesther korn met theres bede oc rette tilligelse af haffue, nyde, bruge oc beholde epther theres breffuis lydelse oc oss elskelige Eyler Lycke paa sin suogers og proustiis wegne y Thy at aname same pendinge som indømppt ere wtii fjerdinge Kirchi, oc ephersom godzit stander y pant fore, oc oss elskelige Gabriell Gyldenstiern at nyde sin forfølling, som handt then slap, epther wore oc riigens rettt”.

Dommen var underskrevet af Gert Bryske, prior Christiern Poulsen, Hans Friis, Oluf Kammersvend, borgmester Peder Madsen og diverse rådmænd og byskrivere. Gabriel Gyldenstjerne fik officielt besked om dommen i et brev af den 8. juni, og dette brev fulgtes af et ridebrev,¹³⁾ den 17. juni 1541. Dette ridebrev giver os et indblik i, hvilke funktioner den lokale thylandske adel havde i senmiddelalderen, for ridemændene var mestendels den lokal jordejende klasse: Enevold Stygge til Todbøl, Mogens Kaas til Ømdrup, Albert Skeel til Råstrup, Jørgen Urne til Irup, Michel Olufsen til Gisselbæk og Mattis Nielsen i Restrup. Sidstnævnte var Gabriel Gyldenstiernes lokale foged.

Derefter er der sket indførsel i provstiet for at få pantebrevet udleveret, og sagen er endelig afsluttet. For datidens bonde i Thy var det en betydningsløs sag, idet den var uden betydning for hans dagligdag. Men for eftertiden er denne sag betydningsfuld ved at påvise Thy i senmiddelalderen som et område, hvor landets overklasse var i indbyrdes strid i kampen om jorden, og dermed om magten. Og bag denne kamp lå den kendsgerning, at området på det tidspunkt ikke havde den perifere betydning, Thy senere har fået, en udvikling som skred frem med kronens godsafståelser i 1700-årene.

LITTERATURLISTE:

- ”Acta Pontificium Danica” bind 2, ved A. Krarup og J. Lindbæk. Gads Forlag, Kbh. 1906.
”Dansk Retshistorie”, af J. Jørgensen, Gads Forlag, Kbh. 1939.
”Det Kongelige Rettertings Domme og Rigens Forfølgninger fra Christian 3.’s Tid”, bind 2 ved T. Dahlerup, Selskabet til Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, Kbh. 1969.
”Håndbog for Danske Lokalhistorikere”, red. J. Hvidtfeldt, Dansk Historisk Fællesforening, Kbh. 1965.
”Samling af Danske Kongers Håndfæstninger og andre lignende Acter”, Selskabet til Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, Kbh. 1974 (original trykt i årene 1856-1858).

¹² ”Kongelige Rettertings Domme etc.” s. 655-656.

¹³ Forfølgningen med lavdagsbrevene afsluttedes med et ridebrev til ridemændene om sammen med fogeden at gøre indførsel i domfældtes ejendom. De sidste rester af forfølgningen med ridemænd bortfaldt først med forordningen af 25. januar 1805.